

6. DE VERJOODSING VAN HET CHRISTELIJK GELOOF EN JOODS BIJBELLEZEN

Drs H. de Jong

STELLINGEN

Verjoodsing van het christelijk geloof

1. Wij leven in een tijd dat oude dwalingen die in de geschiedenis van de christelijke kerk zijn opgetreden, onderkend en afgewezen, weer opnieuw opgeleid doen. Tegenover Augustinus groeit de invloed van Pelagius, tegenover Athanasius die van Arius.
2. Een en ander blijkt hieruit dat in het christelijke denken de menselijke mogelijkheden om God te behagen worden opgehemeld (Pelagius) en dat parallel daarmee op het waar God-zijn van onze verlosser wordt afgedongen (Arius).
3. Dit levert een leerstellige sfeer op die verwant is aan die van het jodendom (waarvan ten onrechte beweerd wordt dat het ondogmatisch is).
4. Hierin ligt voor een groot deel de verklaring voor de hedendaagse toenadering van de kerk tot de synagoge die - op enkele uitzonderingen na - eenzijdig-kerkelijk is.
5. Ten onrechte worden de oud-christelijke dogma's inzake de Drieëenigheid Gods, de twee naturen van Christus en de verdorvenheid van de menselijke natuur afgedaan als vormen van 'grieks denken'. In werkelijkheid zijn het gekomprimeerde samenvattingen van konklusies waartoe Schrift-lezen leidt. 'Chalcedon' is meer anti-grieks dan grieks.

Joodse en christelijke uitleg van de bijbel

Algemeen deel

1. Hoezeer ook de verjoodsing van het christelijk geloof moet worden tegengegaan - de vraag of de joodse bijbeluitleg ons iets kan leren, is daarmee nog niet beantwoord.
2. De joodse bijbeluitleg blijft doorgaans met beide benen op de grond en vormt daardoor een heilzaam tegenwicht tegen een vergeestelijkingsdrift die de christe-

lijke bijbeluitleg vaak ontsiert. Tegelijk moeten wij zeggen dat de joodse uitleg de vergeestelijking die er in het Oude Testament zelf zit, niet of weinig meemaakt.

3. Het nut van joodse bijbelexegese is voorts hierin gelegen dat ze doorgaans van nuchtere, menselijke wijsheid getuigt. Tegelijk moeten we zeggen dat ze juist daardoor aan de ware diepte van het bijbelwoord vaak voorbijgaat, omdat de Schrift uiteindelijk meer dan menselijk is.
4. De joodse bijbeluitleg ademt een sfeer van gemeenzaamheid met God die ons niet alleen niet vertrouwd is, maar ook op gespannen voet staat met de eerbied welke wij aan de hemelse majesteit Gods verschuldigd zijn.
5. Joodse bijbeluitleg is te kreatief: producerend in plaats van reproducerend.
6. Het diepste verschil tussen de joodse en de christelijke schriftuitleg betreft de verzoening. Bij alle goede dingen die van joodse zijde over de verzoening gezegd zijn en worden, bereikt men de diepte van Genesis 22: (8 en) 14 en Leviticus 17: 11 niet. De verzoening is in de Schrift (Oude en Nieuwe Testament), anders dan in het jodendom, een aangelegenheid die geheel van God is uitgegaan.

Bijzonder deel

1. Wetenschappelijke, dat wil zeggen: historische en onbevooroordeelde schriftuitleg kwam in de tijd rond het begin van onze jaartelling noch bij de joden, noch bij de christenen voor. Het heeft derhalve geen zin de uitlegkundige produkten uit beide milieus naar die maatstaf te beoordelen.
2. De joodse midrasj wil uitleg en toepassing van Tenach (vooral de Thora) zijn voor eigen tijd. Het Nieuwe Testament legt het Oude Testament ook uit, maar heeft zijn ontstaansoorzaak niet in de behoeften van de eigen tijd, maar in het grote gebeuren van het verschijnen van Jezus Christus. Als men dus zegt dat de evangeliën eigenlijk een soort van midrasjim zijn, verwaarloost men dit onderscheid. Het eerste wat de evangeliën (en heel het Nieuwe Testament) doen, is niet het uitleggen en toepassen van het Oude Testament, maar bericht doen over Jezus Christus en dat bericht tegen de achtergrond van het Oude Testament evalueren.
3. De midrasj legt Tenach niet historisch-wetenschappelijk uit, maar geeft wetsereligiëuze beschouwingen naar aanleiding van de bijbeltekst. Het joodse nomisme is de eigenlijke maatstaf van de schriftbehandeling.
4. Ook het Nieuwe Testament legt het Oude Testament niet historisch-wetenschappelijk uit, maar gebruikt de oudtestamentische teksten als getuigenissen bij het Christus-gebeuren. Het heil van Christus is de eigenlijke maatstaf van de schriftbehandeling.
5. Daarnaast echter doet het Nieuwe Testament, anders dan de joodse bijbeluitleg, recht aan de heilshistorische ontwikkeling binnen het Oude Testament,

welke laat zien dat het heil vanwege de geweldige tegenkrachten van de menselijke zonde niet gerealiseerd kan worden tenzij dan als eigen werk van God. In aansluiting daarop presenteert het Nieuwe Testament het heil van Christus als de vervulling van de oudtestamentische belofte.

6. De wijze waarop het Nieuwe Testament het Oude citeert, kan bij de tegenwoordige lezer een indruk van willekeur achterlaten. Om hierover tot een billijk oordeel te komen, is het goed te bedenken dat niet het begrensde tekstverband (en de betekenis daarvan) de aanhaling bepaalt, maar het bredere schriftverband. Dit betekent dat een schriftplaats buiten de strekking van het tekstverband om en zelfs dwars daartegenin overgenomen, uitgebouwd en omgewerkt kan worden om haar tot een voertuig van zo rijk mogelijke schriftfinhoud te maken. Ook samengestelde tekstkolleges dienen hetzelfde doel. Aan het citeren in het Nieuwe Testament ligt de overtuiging ten grondslag dat het in het Oude Testament de ene Here God is die door alle verscheidenheid van woorden heen zijn ene Woord spreekt.

VERJOOOSING VAN HET CHRISTELIJK GELOOF

Motto: Volgens het evangelie is God in Christus mens geworden. Volgens het talmoedische jodendom is God in de wet menselijk geworden.

Verjoodsing

Laat ik beginnen met een opmerking te maken bij het woord 'verjoodsing'. Het is een woord met een harde klank. Soms hoor je mensen over 'Israëlieten' spreken om maar het woord 'jood' te vermijden. Men hoort er een scheldwoord in.

Voor mij is dat in het geheel niet het geval. Ik beschouw de joden in Nederland als mijn achtenswaardige medeburgers en voor hun godsdienst heb ik uit menselijk oogpunt groot respect. Toch wijs ik het jodendom als religie overtuigd af en ik vind dat de christelijke kerk zich daartegen moet wapenen en verzetten.

En het gaat mij daarbij uitsluitend om opvattingen. Het woord 'joods' verwijst voor mij zelfs niet altijd rechtstreeks naar het volk der joden. Ik duid er denkwijsen mee aan die je ook bij niet-joden kunt tegenkomen. Zij zijn wel typisch-joods maar niet exklusief joods.

Je kunt het vergelijken met het woord 'romantisch'. Natuurlijk verwijst dat woord naar het historisch verschijnsel van de Romantiek in het begin van de negentiende eeuw, maar het verband tussen 'romantisch' en de Romantiek is vaak tamelijk los. Al is het er in zakelijke zin natuurlijk altijd. Op dezelfde manier kan ik in de gemeente roomse gedachtengangen tegenkomen bij mensen die niet duidelijk door de rooms-katholieke kerk of theologie beïnvloed zijn.

Ik zeg dat ook hierom omdat ik vandaag de dag niet zozeer het jodendom in beweging zie komen om zich in de christelijke kerk en het christelijk geloof bin-
nen te dringen, nee, er is in de christelijke kerk zelf een ontwikkeling gaande die

aansluiting biedt en vervolgens ook aansluiting zoekt op het joodse denken. Het is dat wat ik in de eerste vier stellingen tot uitdrukking heb willen brengen. Het is de christelijke kerk zelf die eerst 'joods' gaat denken en dan vervolgens zich op de synagoge oriënteert. Van het jodendom zelf gaat dit niet bewust uit. De tijd dat de schriftgeleerden en de Farizeeërs zee en land rondreisden om één bekeerling te maken, zoals de Here Jezus zegt (Mat. 23:15), is voorbij. Het jodendom is niet missionair van aard, althans niet in de praktische zin des woords.

Maar het jodendom behoeft dat ook niet te zijn om op ander bijbelgebruikers invloed te krijgen. "Zijn eerste en beslissende missie ligt in zijn bestaan", (K.H. Miskotte, *Het Wezen der Joodse Religie*, p. 8). Door zijn er-zijn heeft het jodendom invloed, want joods bijbellesen is ten diepste menselijk bijbellesen. Anders gezegd: wie met niet meer dan menselijkheid toegerust de Schrift leest, komt in het joodse vaarwater terecht. Het is daarom dat de kerk, als zij de Schrift leest, bidt om de verlichting van de Heilige Geest, de Geest van God. Dat is omdat wij onze menselijkheid bij de Schrift niet vertrouwen. Die brengt ons niet ver, geloven wij.

Een niet waakzame, een niet biddende kerk, verjoodst, ook zonder dat er in eerste instantie één jood aan te pas komt. Verjoodsing is dus eigenlijk vermenselijking van de bijbel.

Vermenselijking

Deze vermenselijking is een schaduw die de kerk gedurende haar gehele geschiedenis begeleid heeft. Ik heb in verband daarmee twee namen genoemd, die van Pelagius uit de vijfde eeuw en Arius uit de vierde, de een uit de kerk van het westen, de ander uit die van het oosten.

Pelagius zei: om behouden te worden heeft een mens drie dingen nodig: 1) zijn goede wil, 2) de wet van God en 3) het goede voorbeeld van de Here Jezus. Augustinus hield hem voor dat hij te optimistisch dacht over de menselijke mogelijkheden. "Nondum considerasti quanti ponderis sit peccatum": "je hebt nog niet overwogen van hoe groot gewicht de zonde is" (in werkelijkheid door Anselmus geformuleerd, *Cur Deus homo?*, XXI).

Pelagius staat sindsdien voor de humaniserende trek in het christelijk geloof die telkens in de geschiedenis van de kerk opspeelt.

Arius zei: "in pote hote ouk in", "Er was een tijd dat Hij er niet was". Hij bedoelde Jezus. Die was niet even eeuwig als de Vader, niet even goddelijk als God. Met deze ketterij heeft hij een geweldige invloed gehad in zijn tijd. Het duurde niet lang of er bestond in het Oosten een machtige tegenkerk van Ariaanse belijdenis, waarmee de joden het beter konden vinden dan met de officiële kerk.

Zij beiden, Pelagius en Arius (ik gebruik deze onhistorische volgorde omdat Pelagius onder ons toch meer bekend is), vormen het fundament van de vrijzinnigheid, de humanistische vorm van het christelijke geloof.

En omdat deze vrijzinnigheid vandaag de dag in al haar kracht is opgestaan in de kerken, zoals we allen weten, verbaast het ons niet dat er nu als gevolg daarvan toenadering wordt gezocht met het joodse geloof. Dat gaat gewoon volgens de wet van 'soort zoekt soort'.

Natuurlijk kun je ter verklaring van de hedendaagse verjoodsing ook wijzen op de situatie van na de tweede wereldoorlog: een Europese christenheid die zich tegenover de joden schaamt voor het christelijk Europa. Maar men kan aan die beschaming deelnemen zonder in die verjoodsing mee te gaan, dus de eigenlijke verklaring ligt daar toch niet.

Dogmatisch

Twee opmerkingen wil ik bij dit eerste stukje van mijn stellingen nog maken. De eerste bij stelling 3 en de tweede bij stelling 5. Maar eigenlijk gaat het om één opmerking.

In stelling 3, tweede lid, zeg ik dat ten onrechte beweerd wordt dat het jodendom ondogmatisch is. Je komt die bewering vaak tegen en ze wordt met een zekere triomfantelijkheid van joodse zijde gedaan. Men zegt er eigenlijk mee: wij joden zijn niet dogmatisch bevangen wanneer wij de Schrift lezen. Wij kunnen daar, anders dan jullie christenen, helemaal vrij aan gaan staan, zonder gehinderd te worden door vooroordelen. Dogma's zijn dan inderdaad zoiets als hinderlijke vooroordelen, in deze optiek.

Die dogmatische vooroordelen heeft de kerk in haar geschiedenis opgelopen, zo is de gedachte. Het is een gevolg van het feit dat niet-joden, 'Grieken', de bijbel zijn gaan lezen. Hier raak ik stelling 5 over 'het griekse denken'. Dogma's zijn een jammerlijk gevolg van het reageren van grieks denken op de joodse bijbel. Wie vandaag zo'n stelling poneert, kan op veel bijval rekenen, want 'het griekse denken' schijnt iets heel ergs te zijn en tegen dogma's is de weerzin in het algemeen zeer groot.

We kunnen hier nu niet diep op ingaan. Het is wel waar dat bij de formulering van het dogma de griekse filosofie een te grote vinger in de pap heeft gehad, maar daarmee kun je toch beslist het christelijke dogma niet afdoen. Het moge zo zijn dat de term 'Drieënnigheid' iets aanvechtbaars heeft, maar wie onbevangen de Schrift leest, ontkomt er niet aan te constateren dat over de Vader, de Zoon en de Heilige Geest op een gelijke toon van eerbied gesproken wordt.

En tets dergelijks is over de totale verdorvenheid van de menselijke natuur te zeggen. Dogma's zijn in hun oorsprong geen 'Lese-Prinzip', maar 'Lese-Frucht', zijn niet apriorisch, maar aposteriorisch van aard.

Apriorische dogma's vind je eigenlijk meer aan joodse kant. (Waarmee ik de bestrijding dus omdraai.) Miskotte heeft het ergens (a.w., p. 266) over de steeds voortdurende mogelijkheid der bekering als een axiomatisch dogma aan joodse kant. Joden komen met een vooropgezette mening over God en de mens tot de Schrift. Met een vooropgezette mening over de eenheid van God die geen onder-

scheiding in drieën zou verdragen, en met een vooropgezette mening over de mogelijkheden van de mens tot het goede. Dat zijn opvattingen waarvan ik, de Schrift en het Oude Testament lezend, zeg: hoe kan iemand dat volhouden! Dat zijn hinderlijke vooroordelen.

De Talmoed zegt dat iedere bijbeltekst op wel zeventig manieren te lezen is (Pinchas Lapide, Hij leerde ..., p. 7) en dat suggereert optimale vrijheid van exe-gese, maar vaak kan het op de meest voor de hand liggende manier bij de joden niet. Vanwege een dogmatische vooringenomenheid, die zich met name tegen het christelijk lezen van het Oude Testament te weer stelt. Dat trouwens het rabbijn-se jodendom ook in gezonde zin niet van dogma's afkerig is, blijkt al uit Luk. 20: 27-40 en Hand. 23: 8.

JOODSE EN CHRISTELIJKE UITLEG VAN DE BIJBEL

Joodse invloed op de uitleg

Ik ga nu over tot het eigenlijke onderwerp: joodse invloed in de uitleg van de bijbel. De eerste stelling spreekt voor zichzelf en behoeft geen toelichting. Ik zoek daarin naar een evenwicht, waarin je ook van je tegenstanders moet willen leren. Natuurlijk is er veel schriftuitleg in de joodse literatuur waar je zonder meer ja en amen op kunt zeggen, maar daar ga ik aan voorbij omdat daar niets typisch joods aan is. Vaak kun je zulke uitlegging lezen zonder dat je merkt dat je met joodse schriftgeleerdheid te maken hebt.

Ik moet trouwens opmerken dat ik mijzelf niet voor een groot deskundige houd als het gaat om kennis van het jodendom. Ik weet dat dit een opmerking is die mij duur kan komen te staan. In mijn boekje 'Handelingen 7' heb ik zoiets ook gezegd en sommige recensenten hebben zich daar gretig op gestort om zich van de hele publikatie af te maken. Het zij zo. De opmerking mijnerzijds is niettemin juist.

Heb ik dan wel recht om over het onderwerp te spreken? Ik meen van wel. Het gaat om een vergelijking tussen christelijk en joods bijbellezen. Nu uiten zich daar mensen over die met een grote kennis van het jodendom zijn toegerust, maar die wat het christelijke bijbellezen betreft van geen toeten of blazen lijken te weten. Anderen menen enige bedrevenheid te bezitten in het uitleggen van de Schrift op christelijke wijze en zijn daarnaast enigszins met de joodse uitleg ver-trouwd. Tot deze laatste categorie reken ik mezelf. Als de eerste groep recht van spreken heeft, dan de tweede ook.

Eigenlijk heb ik mij, zo lang ik predikant ben, marginaal met joods Schrift-lezen bemoeid. Niet zozeer uit historische interesse voor het jodendom, maar meer uit belangstelling voor de Schrift en voor het licht dat joodse uitleg daarop zou kun-nen laten vallen. Ik ben een ijverig gebruiker van het commentaar van Strack/Billerbeck geweest. Daarbij stuitte ik regelmatig op éénzelfde geest, één-zelfde mentaliteit in de joodse omgang met de Schrift. En had ik die geproefd,

dan wist ik het wel weer. Want ik ervoer die geest als totaal verschillend van die van de Schrift zelf, het Oude Testament inclusief.

Ik merkte ook dat wat ik op kollege over de joodse schriftuitleg geleerd had, niet veel, maar wel zeer juist was. "God heeft Israël de wet gegeven, opdat het veel bij Hem zou kunnen verdienen", die kenmerkende zin uit de Talmud kom je naar de geest zeer vaak tegen. Hij typeert het jodendom in hoge mate.

Nu zegt men wel: ja, dat is voor de joodse uitleg aan het begin van de gebruikelijke jaartelling wel juist, maar we zijn nu zoveel eeuwen verder. Maar mijn ervaring is bij het lezen van meer eigentijdse joodse denkers: het is dezelfde geest. Wie dat wil controleren verwijs ik naar het boek, de beroemde dissertatie, van dr K.H. Miskotte: Het Wezen der joodse religie, Haarlem 1962². Het jodendom kent niet de verslagenheid onder de wet die niet alleen bij Paulus in het Nieuwe Testament maar ook bij de profeten, in Deuteronomium, in de Psalmen en bij Nehemia duidelijk is op te merken.

In het joodse optimisme betreffende de mens tegenover God en de wet, staat naar mijn mening het jodendom tegenover het Nieuwe Testament, maar ook tegenover het Oude. Het is niet zo dat het jodendom een even legitieme voortzetting van het Oude Testament is als het Nieuwe Testament. Ik vind Oude en Nieuwe Testament door één Geest verbonden en Oude Testament en jodendom vanwege diezelfde Geest gescheiden.

"Hoe meer thora, hoe meer leven", is een spreuk van rabbi Hillel. Dat is geheel anders dan Paulus: "Toen ... het gebod kwam, begon de zonde te leven, maar ik begon te sterven" (Rom. 7:9). Maar, zegt u, dat is het Nieuwe Testament; Hillel is in perfecte overeenstemming met wat in Deuteronomium 32:47 staat: "Want dit (gebod) is voor u geen ledig woord, maar dit is uw leven". Toch zeg ik: dit lijkt alleen maar hetzelfde als dat gezegd van Hillel, want Mozes stelt dit gebod aan de orde in het kader van de verzoeningsdienst in de tempel. Alleen krachtens de verzoeningsdienst bij het heiligdom brengt de wet vreugde. Daar buitenom loopt het uit op de vervloekingen van Deuteronomium 28. Volgens Deuteronomium is het verbond zonder de plaats, die de Here verkiesen zal (Deut. 12), een utopie (= geen plaats). Zoals ook in het Nieuwe Testament de wet alleen in Christus een evangelie is, en buiten Hem om de vloek brengt. Oude en Nieuwe Testament zijn hier boodschappelijk precies gelijk.

Verzoening

Ik blijf bij die verzoeningsdienst even stilstaan. Wij weten dat die verzoenende offerdienst is weggevallen. Sinds de verwoesting van Jeruzalem in het jaar 70 na Chr. is dat het geval geworden. Een uitermate gewichtig feit. Het opmerkelijke is nu evenwel dat dit voor het jodendom niet een onoverkomelijke slag is geweest. Rabbi Eleazar zei (kort na de verwoesting van de tempel): "Op de dag dat de tempel werd verwoest, viel er een ijzeren muur die stond opgericht tussen Israël en de Vader in de hemel" (geciteerd door Leo Baeck, The Essence of Judaism, p.

168). Eigenlijk was dus die offerdienst bij hen al lang niet meer essentieel en vervangen door iets anders. Wat was dat andere? Vier dingen: berouw (tesjoeva, dus), goede werken, studie van de wet en gebed. Maar hoe mooi deze dingen op zichzelf ook zijn, daarmee is de verzoening in het jodendom tot zelfbediening geworden: de mens vervult de voorwaarden voor de verzoening zelf. Wat is hier over van dat ontzettend belangrijke woord uit Lev. 17:11 dat absoluut bepalend voor Israëls offerdienst was: "... Ik (zegt de Here God) heb u het bloed op het altaar gegeven om verzoening over uw zielen te doen...", in overeenstemming met Gen. 22:(8 en) 14 dat God zichzelf een lam ten brandoffer zal voorzien? Duidelijker kan niet gezegd worden dat de verzoening het werk van de Here God is. De verzoening is voor het joodse volk een soort 'Widergutmachung' van mensenkant. Dat is ook op te maken uit het joodse commentaar op Hoogl. 1:5: "Donker van huid ben ik, doch bekoorlijk", wat de bruid zegt tegen de dochters van Jeruzalem. Voor Rashi, de grote joodse exegeet uit de Middeleeuwen, duidt dit op een uitspraak van Israël dat het weliswaar door de zonde van het gouden kalf werd bevlekt, maar dit door het aanvaarden van de Thora op de Sinai weer had goedge maakt (zie P. Lapide, Uit de Bijbel leven, op joodse wijze de Schriften lezen, p. 67). Terwijl juist de zonde van het gouden kalf de aanleiding is geweest tot het instellen van de verzoeningsdienst bij het heiligdom, Deut. 9 en 10. Deze uitleg van de joden gaat dwars tegen de tendens van de bijbelse voorstelling van de verzoening in. Hier wordt de breuk tussen God en zijn volk op het lichtst genezen (Jer. 6:14). Ik weet wel dat het jodendom deze uitleg nooit en nergens als de enige zal presenteren, maar het feit dat men hierop komt, is sprekend. Daarin is een geest aan het woord die je vaak tegenkomt in de joodse schriftuitleg. Miskotte heeft dat de gedachte van de korrelatie genoemd, dat wil zeggen dat het verbond evenzeer van God als van Israël afhankelijk is.

Die leer van de korrelatie komt duidelijk tot uitdrukking in een uitleggend woord van Rabbi Simeon ben Jochai over Jesaja 43:12b: "Wanneer gij mijn getuigen zijt, ben ik Adonai, en wanneer gij niet mijn getuigen zijt, ben ik niet Adonai" (zie Miskotte, a.w., p. 223).

Ook voor christenen is de offerdienst bij de tempel voorbij. Zie artikel 25 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: "Wij geloven dat de ceremoniën en figuren der wet opgehouden hebben met de komst van Christus en dat de schaduwen een einde genomen hebben, also dat het gebruik daarvan onder de christenen weggenomen moet worden..."

De verwoesting van de tempel in Jeruzalem is ook voor christenen geen onoverkomelijke slag geweest. Maar om een heel andere reden. Niet omdat zij die offerdienst zelf al vervangen hadden door berouw, goede werken, bestudering van de wet en door het gebed, maar door wat we in de brief aan de Hebreëen lezen (na een brede aanhaling uit Psalm 40): "In de aanhef zegt Hij: slachtoffers en offergaven, brandoffers en zondoffers hebt Gij niet gewild, noch daarin een welgevalen gehad, hoewel ze naar de wet gebracht worden. (Doch) daarna heeft Hij

en nu menen dat zelfs het grote liefdegebod binnen handbereik is gekomen. De concreetheid van de bijbeluitleg in het jodendom staat dus in dienst, zo is mijn indruk, van de gedachte dat algehele gehoorzaamheid voor ons mensen mogelijk is. In de Schrift zelf dient de vergeestelijking van het gebod de verdieping van de wet en voert ze tot de konklusie dat echt gehoorzamen voor ons in eigen kracht niet mogelijk is. De besnijdenis des harten die in het begin van Deuteronomium als **gebod** klinkt (10:16), neemt dan ook in het laatst van het boek de gestalte van een **belofte** aan (30:6). Er zou zonder die belofte niets van terecht komen.

Menselijk

Ik heb in stelling 3 van het algemene deel als opvallende trek van de joodse schriftgeleerdheid de wijsheid genoemd. De rabijnen staan dicht bij het leven en spreiden in hun bijbelcommentaren een milde menselijkheid en wijsheid ten toon. Tegelijk evenwel ligt in die menselijkheid ook weer de zwakheid van de joodse bijbeluitleg. Ik zal dat nu illustreren met een citaat uit het boekje van Pinchas Lapide, een moderne joodse bijbelgeleerde van zelfs in de eerste plaats het Nieuwe Testament. Het gaat over de talmoudische uitspraak: "De Thora spreekt de taal der mensen" en het commentaar op deze uitspraak gaat als volgt: "De Thora spreekt de taal der mensen". Deze kernuitspraak betekent niet alleen dat antropomorfismen niet letterlijk genomen mogen worden, maar ook dat het verlangen naar het absolute door middel van compromissen moet worden beteugeld om een brug te slaan tussen visioen en werkelijkheid. Iedere utopie hier beneden wordt zorgvuldig vermeden, en alle wensdromen worden pragmatisch ter aarde besteld. Door met de zwakheden van alle kinderen van Abraham rekening te houden, ziet de hebreeuwse bijbel er **wijze**lijk van af om de gelovigen een ethiek van engelen op te leggen. Heb uw naaste en de vreemdeling lief - zoals uzelf, maar niet uw vijand! Vertrouw geheel op God, maar zorg desondanks voor de dag van morgen, want alleen de vogelen des hemels en de leliën des velds kunnen zich de luxe van zorgeloosheid veroorloven. Houd de Tien Geboden, maar besef tegelijkertijd dat een verstolen blik iemand net zo min tot een echtbreker maakt als een lelijk woord hem tot een moordenaar maakt" (Uit: Uit de Bijbel leven, op joodse wijze de Schriften lezen, pp. 100/1).

Het is voor het geoevende oor niet moeilijk hier de taal van de bergrede te beluisteren, maar dan wel geheel tegengesteld aan de geest van de bergrede. Volgens dit commentaar is Jezus de utopist en wensdromer die aan de mensen een ethiek van engelen oplegt. Niet wijs.

Naar mensemaat gemeten is dit citaat inderdaad een wijs woord, want als mensen onderling zijn wij aangewezen op het compromis. Maar is dat tegenover de Here God ook het geval? "Men legt de gemeenschap geen bepalingen op die ze niet kan volbrengen" zegt de Talmoud (zie W.Zuidema, Op zoek naar de Thora, p. 47). Dat lijkt reëel, maar de Here Jezus besluit de wetsuitleg van de bergrede met de woorden: "Weest dan gijlieden volmaakt, gelijk uw Vader die in de

gezegd: Zie, hier ben ik om uw wil te doen. Hij heeft het eerste op om het tweede te laten gelden. Krachtens die wil zijn wij eens voor altijd geheiligd door het offer van het lichaam van Jezus Christus" (Hebr. 10:8-10).

Hier is de offerdienst weggevalven omdat God zelf in Jezus Christus en wel eens en voorgoed de verzoening voltrokken heeft. Op dit punt, in wat er bij joden en christenen in de plaats van de Jeruzalemse offerdienst gekomen is, blijkt het duidelijkst het verschil tussen beide godsdiensten. Bij ons is de verzoening een geschenk van Boven, in het jodendom is de verzoening opdracht voor de mens. Het nomisme, de wetreligie, heeft bij het jodendom ook de werkelijkheid van de verzoening doortrokken. Bij ons vormt de belofte het midden van de Schrift (het geschenk van Boven), bij de joden het gebod (de opdracht voor beneden). Bij ons heten de kinderen die wij dopen: kinderen der belofte (Rom. 9:8; Gal. 4:28; Hand. 2:39), bij de joden heet de nieuw ingewijde jongen: zoon van het gebod, bar mitswa.

Vergeestelijking

Bij stelling 2 zou ik ter illustratie willen wijzen op Ps. 35:9-10: "Mijn ziel juicht in de HERE, jubelt in zijn verlossing; al mijn beenderen zeggen: HERE, wie is als Gij...?" Een prachtige eenheid van ziel en lichaam wordt hier impliciet beleefd. Het is eigenlijk het intrappen van een open deur als ik zeg dat juist de joden voor die eenheid gevoelig zijn. Er bestaat een rabijns gezegde: 'wie bidt, moet een vlieg over de wand horen lopen', waarvan de strekking is dat wij ons in ons geestelijke leven niet van het concrete leven mogen losmaken. Ook ligt het in het verlengde van deze 35ste psalm als wij opmerken dat de jood met handen en voeten spreekt. Toch is het waar wat een jood zelf eens tegen mij zei: "Als een jood spreekt met zijn handen en zijn voeten, wil dat nog niet zeggen dat hij ook met zijn hart spreekt, al behoort ook dat tot zijn lichaam".

Natuurlijk is het ook aan de joodse uitleg niet ontgaan dat Mozes in het boek Deuteronomium spreekt over de besnijdenis des harten (10:16, 30:6), zonder dat de letterlijke besnijdenis in dat boek vermelding vindt. Een joods denker als Leo Baeck ziet in zulke vergeestelijkende doorbraken het eigenlijke van de wet gelogen. Hij spreekt zelfs positief over vergeestelijking, bijvoorbeeld in verband met het loon op de gehoorzaamheid (a.w., p. 184). Evenwel vormen voor hem de joodse instellingen die het leven door hun voorgeschreven gebruik stilleren de 'omheining van de wet', de afscherming van het wezenlijke tegen de profanisering. Oefening in de gehoorzaamheid aan deze riten en symbolen bedoelt bij dat eigenlijke te brengen dwars door die afschermdende omheining heen. Maar mijn kritische vraag hierbij is in de eerste plaats of in de praktijk de aandacht toch niet teveel in de uiterlijkheid van de rituele gehoorzaamheid blijft gevangen en vervolgens of zo de haalbaarheid van de gehoorzaamheid aan het eigenlijke gebod van de jood van zijn jeugd af niet wordt ingeprent. Zoals wij ten onrechte een ethisch-religieuze kick kunnen krijgen van het feit dat we een poosje niet roken

hemelen is, volmaakt is" (Mat. 5:48). Hoe je dat woord 'volmaakt' ook uitlegt (aan zoiets als 'konsekvent' is wel gedacht), het is in ieder geval toch zo dat hier iets goddelijks aan de mensen als norm wordt voorgehouden. Dit gaat nog verder dan een ethiek van engelen. Het is de eis van wat bij de menselijke onmogelijkheid is.

Die menselijke wijsheid die de joodse schriftuitleg door alle bijbelkommentaar op de geboden heenwerkt, - ik denk weleens dat Jakobus die op het oog heeft bij deze passage in zijn brief: "Wie is wijs en verstandig onder u? Hij tone uit zijn goede wandel zijn werken met wijze zachtmoedigheid. Indien gij echter bittere naijver en zelfzucht in uw hart hebt, beroemt u dan niet en liegt niet tegen de waarheid (d.w.z. dek ze niet toe met het mooie woord wijsheid). Dat is (namelijk) niet de wijsheid die van boven komt, maar ze is aards, ongeestelijk, duivels, want waar naijver en zelfzucht heerst, daar is wanorde en allerlei kwade praktijk. Maar de wijsheid van boven is vooreerst rein, vervolgens vreedzaam, vriendelijk, gezeggelijk, vol van ontferming en goede vruchten, onpartijdig en ongeveinsd" (Jak. 4:13-17).

Het onderscheid tussen de wijsheid van beneden en de wijsheid van boven is onthullend. De apostel zegt niet: de wijsheid van boven is wijsheid en de wijsheid van beneden is dwaasheid. Je hebt wijsheid die echt wijsheid is, al komt ze van beneden.

Maar omdat je zulke wijsheid kunt aanwenden om je mild en redelijk onder de eigenlijke strekking van het gebod uit te praten, daarom noemt de apostel die wijsheid toch heel scherp: aards, ongeestelijk, duivels.

Nog eens, je vraagt je af waarom Jakobus de wijsheid van beneden niet gewoon dwaasheid noemt. Dat zou hiermee te maken kunnen hebben dat het om een wijsheid gaat die weliswaar aan de Schrift is ontleend en daarvan ook de blijvende trekken draagt, maar toch geheel ontgroeid is aan de geest van de Schrift. Ik acht het daarom niet onmogelijk dat Jakobus hier de joodse houding kritiseert, die onder beroep op de wijsheid het gebod toch wel eigenaardig kon ontcrachten. God eist het volmaakte. Daar mag niet onder beroep op de wijsheid op afgedongen worden.

Gemeenzaamheid

Ik wil nu met u naar stelling 4 van het algemene gedeelte gaan. Over die gemeenzaamheid. Ik wil daar twee illustraties bij geven. De eerste is te vinden bij Pinchas Lapide in zijn eerder aangehaalde boek en wel op p. 148/9.

Het zou te ver voeren het helemaal aan te halen. Het gaat om een discussie van de rabbijnen onderling, waarbij één van hen zijn gelijk tegenover de anderen tracht te bewijzen met behulp van allerlei wonderlijke troeven. Maar de anderen zijn niet te beïnvloeden en betonen zich ongevoelig voor al dat bovennatuurlijke stuntwerk. Het doet denken aan wat Paulus aan de Galaten (1:8) schrijft: "Al zou een engel uit de hemel komen die jullie een ander evangelie brengt, vervloekt zij

hij". Maar dan volgt in dit rabbijnenverhaal dit: "Kort daarop ontmoette rabbi Nathan de profeet Elia, die als middeelaar tussen hemel en aarde wordt beschouwd, en hij vroeg hem: Hoe heeft de Heilige, geprezen zij Hij, op dit leer-gesprek gereageerd? Waarop Elia antwoordde: Hij glimlachte en zei: Mijn zonen hebben Mij overwonnen! Mijn zonen hebben Mij overwonnen!" Kenmerkend commentaar! God is verheugd als de mensen zich zelfs tegenover zijn wondermacht mondig betonen. God is blij als de mens hem boven het hoofd groeit, zoals je als ouders dat kunt zijn, wanneer je dat bij je kinderen ziet.

Een ander voorbeeld vond ik zelf in een commentaar op Deut. 10:1, het bevel aan Mozes: "Hou u twee stenen tafels, gelijk de eerste", waarbij het opvalt dat de eerste niet door Mozes gemaakt lijken, zoals de tweede wél. We lezen: "Men vroeg aan de grote rabbi Jochanan ben Zakkai: waarom waren de eerste tafels een werk des hemels en de tweede een werk van mensen? Hij antwoordde hun: waarmee laat zich de zaak vergelijken? Met een koning die een vrouw nam. Hij verschaftte uit eigen middelen een stuk papier en een schrijver (om het kontrakt op te maken), kleepte haar op zijn kosten mooi aan en bracht haar in zijn huis. Toen zag de koning haar met een van zijn slaven flirten. Hij werd toornig en scheidde zich van haar. Toen kwam haar bruidsjonker tot hem en sprak tot hem: Mijnheer, weet gij niet waar u haar vandaan heeft? Is ze niet onder slaven groot geworden? En omdat zij onder slaven groot is geworden, is haar hart driest. De koning sprak tot hem: Wat verlangt ge? Dat ik mij met haar verzoen? Breng me dan papier en een schrijver op uw kosten bij me. En zie, hier is mijn handschrift! Evenzo heeft Mozes tot God gezegd, toen de Israëlieten zich met het gouden kalf afgaven: Weet Gij niet, uit welke plaats Gij hen uitgeleid hebt? Uit Egypte, het oord van de afgodendienst? Toen sprak God tot hem: Wat verlangt gij? Dat ik mij met haar verzoen? Verschaf dan de tafels uit eigen middelen! En zie, hier is mijn handschrift!" (Strack/Billerbeck III, 511/2)

Hier schittert niet de majesteit van de verzoening. Het vervolg in Deut. 10 laat zien, dat de nieuwe tafels in de ark gaan en dat met de ark de hele verzoeningsdienst meekomt. De Here God handhaaft zijn eis tot algehele gehoorzaamheid, maar gaat voor de nieuwe gehoorzaamheid zèlf zorgen op grond van een gebracht offer. In dit verhaal evenwel is het Mozes die als de meest verstandige naar voren komt. God gaat op zijn wijsheid in en zet het verbond voort door zich aan te passen en een trapje omlaag te komen. Voortaan zal de wet menselijker zijn. God wordt niet mens, zoals in Christus, maar God wordt menselijk. Hij is de leerling van Mozes en wisselt zijn starheid in voor de realiteitszin van Mozes. Het is bij zulke verhalen, die bepaald niet zeldzaam zijn in de joodse schriftuitleg, dat ik in het jodendom een heel andere geest aantref dan die van het Oude Testament. En ik zeg: de joodse uitlegkundige literatuur is ten diepste ten opzichte van het Oude Testament een omhuigingsnota. De dingen worden op hun kop gezet. De vrede des Heren wordt afgebroken, ook wel onder betuigingen van het tegendeel.

Produceerend

Een vierde kenmerkende trek van de joodse schriftuitleg (de eerste: concreetheid; de tweede: menselijke wijsheid; de derde: gemeenzaamheid met het goddelijke) breng ik in stelling 5 van het algemene deel onder woorden, dat ze namelijk te creatief is. Zoals je dat bij bepaalde preken in de kerk kunt hebben, dat ze gemaakt zijn **naar aanleiding van** een bepaalde tekst, maar verder een heel eigen boodschap bevatten die weinig of niets met de tekst te maken heeft. Ik herinner me nog goed, dat mijn oude professor Veenhof bepaald boos werd als iemand zijn preekvoorstel aandiende met de woorden: "Ik wil u Gods woord bedienen, naar aanleiding van de tekst uit ..." "De tekst is geen aanleiding tot de preek, maar vormt de inhoud van je preek", donderde hij dan de kollegezaal in. In de joodse uitleg evenwel is de tekst vaak meer de aanleiding tot het naar voren brengen van allerlei beschouwingen, die afvoeren van wat er staat. En dat komt omdat de Schrift meer bron dan norm is. Zoals dat ook in de moderne theologie het geval is. Men laat zich inspireren door de bijbel, maar niet meer normeren. De boodschap wordt dan een stroom, die naast het water uit de bron, ook nog allerlei ander materiaal meevoert (zie ook K.H.Miskotte, a.w., p. 491). Natuurlijk is het mogelijk om met een pakkend verhaal de inhoud van de tekst weer te geven. Maar dan toch liever achteraf, nadat eerst geduldig de inhoud van de tekst gereproduceerd is.

Van de reproduceerende uitleg een willekeurig gekozen voorbeeld, een beschouwing over de tekst: "Ik heb zeer geijverd voor de HERE, de God van Israël, want de kinderen Israëls hebben uw verbond verlaten..." (1 Kon. 19:10).

Elia zei: "Here, uw verbond hebben ze verlaten". God sprak tot Elia: "Mijn verbond hebben ze verlaten, jòuw verbond soms?" "En uw altaren hebben zij vernield". Hij antwoordde hem: "Mijn altaren, de jòuwe soms?" "En uw profeten hebben zijn met het zwaard gedood". Hij antwoordde hem: Mijne profeten, wat gaat dat jòu aan?" "En ik alleen ben overgebleven en mij staan ze naar het leven". Kom en zie, wat staat daar geschreven? "En hij zag toe en zie, aan zijn hoofdende was er een op kolen gebakken koek". Wat betekent: retsafim? Rabbi Schemuël ben Nachman heeft gezegd: het betekent: roets pè, 'de mond indrukken'. Druk bij allen de muil in, die (zoals Elia) kwaad spreken van mijn kinderen! (Strack/Billerbeck II, 288) Ook bij de joodse uitleg van de Kades-perikoop uit Num. 20 wordt het Mozes kwalijk genomen dat hij Israël heeft uitgescholden: "Hoort toch, gij dwazen...". Het is één van de redenen waarom hij Kanaän niet mag binnengaan.

Kijk, ik kan begrijpen dat iemand zijn gemoed lucht over het gemak waarmee over Gods volk de staf wordt gebroken. Ik kan me ook nog voorstellen dat iemand behoefte gevoelt om zulke snelle oordelaars juist bij deze tekst de mond te snoeren, om de gedachte af te snijden dat de Schrift hun hier het groene licht geeft. Maar om dit nu als uitleg van de tekst te presenteren gaat mij toch echt te ver. Het zal niet als enige uitleg bedoeld zijn, want bij elke tekst zijn er wel

zeventig mogelijkheden van verklaring, hoorden we al. Maar deze uitleg wekt toch geen vertrouwen. De tekst is duidelijk oneigenlijk gebruikt, de uitleg is producerend in plaats van reproduceerend.

Ik moet zeggen dat bij veel van zulke spitsvondige bijbeluitleg de uitlegger schittert in vindingsrijkheid, zodat hij de tekst in het licht staat in plaats van in het licht van de tekst te staan. Het is zoals Miskotte uit de Talmoud aanhaalt: "Strenger ist es um die Worte der Schriftgelehrten als um die Worte der Thora" (a.w., p. 486). Maar veel dominees doen op de kansel niet anders. Zodat de gemeente het niet meer merkt dat op joodse wijze de aandacht verlegd wordt van de boodschap naar de bringer ervan. Veel preken staan stijf van joodse vertelsels, die als ondergeschoven kinderen aan de tekst worden toegeschreven.

Wet of Christus

We gaan nu naar het bijzondere deel en ik wil daaruit een keus maken. Ik wil me concentreren op de stellingen 3, 4 en 5.

Als ik in stelling 3 en 4 beide van midrasj en Nieuwe Testament zeg dat zij niet historisch-wetenschappelijk uitleggen, dan is dat een verwijzing naar stelling 1, waar ik zeg dat wetenschappelijk, dat wil zeggen: historische en onbevooroordeelde schriftuitleg in de tijd van het begin van onze jaartelling noch bij de joden noch bij de christenen voorkwam. Het gaat mij erom, dat kerk en synagoge elkaar over de schriftbehandeling van die tijd geen verwijten van onwetenschappelijkheid gaan maken. De ander komt dan al gauw in een beetje dommig daglicht te staan, terwijl het beslist geen verschil in verstandelijke begaafdheid is die de kerk van de synagoge scheidt.

U moet het zo zien: de joden benaderen Tenach (dat is wat wij het Oude Testament noemen en ook maar moeten blijven noemen!) onder de levendige indruk van de wet. De christenen onder de levendige indruk van Jezus Christus. Nu zegt u, dan is het duidelijk, dan staan de joden dicht bij het Oude Testament dan de christenen, want de wet maakt deel uit van het Oude Testament en Christus staat daarbuiten, komt immers later.

Toch bestrijd ik dat. De wet, de Thora bij de joden, is een religieus systeem (door mij nomisme genoemd) dat zelfstandig naast het Oude Testament staat en waarvan dingen worden beleden die doen denken aan wat de kerk zegt over Jezus Christus, bijvoorbeeld dat de Thora preëxistent is, dat ze de dochter van God is, dat ze in de schoot van God verbleef. De wet is dus een instantie, haast een persoon, die inderdaad, ook in functie of ambt, vergelijkbaar is met Jezus Christus. Zoals nu de christenen het Oude Testament lezen met Jezus Christus in het hart en Hem dan ook overal in het Oude Testament ontmoeten, zo leest de jood Tenach met dat nomisme in zijn hart en elke tekst die hij in die gesteldheid aanraakt, wordt dan ook nomistisch van klank en betekenis.

Het is daarom verkeerd het Oude Testament een joods boek te noemen. Je kunt dat goed bedoelen en denken aan Jeremia en Nehemia enzovoort die joden

waren. Ook dan houd ik nog niet van dat spraakgebruik, want de bijbel is Góds Woord, àn de joden en àn de christenen, maar niet vàn hen.

Maar 'het Oude Testament is een joods boek' is daarom ook een onjuiste bewering, omdat daarmee de suggestie gewekt wordt dat er een rechte lijn loopt van het Oude Testament naar de joodse uitlegkundige geschriften, zeg maar de Talmoad. Terwijl die Talmoad het Oude Testament (of Tenach) bewerkt met de sleutel van het nomisme. Hun maatstaf bij het hanteren van de teksten is evenzeer een instantie buiten de teksten als dat bij de christenen het geval is. (Ik zal direct wel zeggen waarom ik de christenen met hun instantie dan ten opzichte van de joden in het voordeel zie)

Om daar een voorbeeld van te geven. Het prachtige gedicht op de wijsheid dat we in Spreuken 8 aantreffen, wordt door de joden op de Thora betrokken en door de christenen op de Christus (zie Strack/Billerbeck op Joh. 1:1-4) Met name geldt dat de passage: "De HERE heeft mij tot aanzijn geroepen als het begin van zijn wegen, voor zijn werken van ouds af. Van eeuwigheid af ben ik geformeerd, van den beginne, eer de aarde bestond. Toen er nog geen oceaan was, ben ik geboren ... toen was ik een troetelkind bij Hem, ik was een en al verrukking, dag aan dag. Te allen tijde mij verheugend voor zijn aangezicht, mij verheugend in de wereld van zijn aardrijk en mijn vreugde was bij de mensenkinderen" (Spr. 8:22 e.v.; zie Schabbath 88b, Pirke Aboth VI,10).

Wat Christus voor ons is, is het nomisme voor de joden. Deze werkelijkheid wil ik met nadruk naar voren brengen. Want veel christenen schamen zich voor de wijze waarop de jonge kerk Christus in het Oude Testament meende terug te vinden (zoals in het voorbeeld van Spreuken 8) en zij zien dan daarin de vertwijfelde en mislukte pogingen om het joodse Oude Testament te christianiseren. Het kan ontspannen wanneer je opmerkt dat de joden methodisch niet onderdeden voor de christenen in hun pogingen het Oude Testament te verjoodsen (zoals eveneens bij Spreuken 8 blijkt).

Ik wil dit met nog een voorbeeld illustreren. Een beroemd voorbeeld. In Gal. 4:21vv komt deze passage voor: "Zeg mij, gij, die onder de wet wilt staan, luistert gij niet naar de wet? Er staat immers geschreven dat Abraham twee zonen had, één bij de slavin en één bij de vrije. Maar die van de slavin was naar het vlees verwekt, doch die van de vrije door de belofte. Dit is iets waarin een diepe zin ligt. Want dit zijn twee bedelingen, de een van de berg Sinai, die slaven baart, dit is Hagar. Het woord Hagar betekent de berg Sinai in Arabië. Het staat op één lijn met het tegenwoordige Jeruzalem, want dat is met zijn kinderen in slavernij. Maar het hemelse Jeruzalem is vrij; en dat is onze moeder..."

Dit lijkt inderdaad voor ons een volkomen willekeurig schriftgebruik. Maar het werken met het woord, of liever gezegd: met de klank van zo'n naam als Hagar, waar men het hebreeuwse hahar, 'de berg' in beluisterde, dat vind je in de joodse uitleg slag op slag. Veel en veel meer dan in het Nieuwe Testament. Voor schaamte is er geen enkele reden. Ik wil trouwens ook wel wijzen op de functie

van deze passage in Paulus' brief. Het fundeert het betoog van de apostel niet. Dat is veel meer gebeurd in hoofdstuk 3 van de brief. Maar het illustreert het betoog, en wel als ten overvloede, voor de oren van degenen die onder de wet willen staan, dus joods denkenden. Paulus' betoog rust er niet op. Het fungeert als een argumentum ad hominem in de discussie met de joden of judaïsten.

Maar methodisch valt hier beslist van een gelijkenis tussen nieuwtestamentische en joodse uitleg te spreken.

Jodendom of christendom

En nu nog deze vraag: als dus het jodendom Tenach leest vanuit het nomisme en het christendom het Oude Testament leest vanuit Christus, staan jodendom en christendom dan niet gelijkwaardig tegenover het Oude Testament? Anders gezegd: zou het Oude Testament zelf wel een voorkeur uitspreken, als het het jodendom en het christendom op methodisch vergelijkbare wijze bezig zou zien? Ik denk dan toch inderdaad dat het Nieuwe Testament meer recht doet aan het Oude Testament dan het jodendom aan Tenach. Ik maak dat hieruit op, dat het Nieuwe Testament veel meer dan in de joodse uitleg gebeurt, aanknoopt bij de historische dynamiek die er in het Oude Testament zit: het heil is in beweging van belofte naar vervulling en volgt een weg door de geschiedenis. Maar het is een weg die naar de dood voert en daarom kan die vervulling alleen maar van de andere kant komen. In het jodendom verschijnt het Oude Testament, is mijn indruk, veel statischer en tijdloos. Er is geen besef dat het Oude Testament op een impasse uitloopt. Het weet niet van de gebleken onmogelijkheid van het verbond tussen God en mens. Het verbond is bij hen een zaak van vallen en opstaan en de voortzetting berust op de altijd durende mogelijkheid van Israël om terug te keren, de mogelijkheid van de tesjoeva.

Laat ik dat tenslotte illustreren met een voorbeeld uit het evangelie, die je zo in de joodse uitleg (ook naar de geest) nergens tegenkomt, omdat zij het Oude Testament als een onomkeerbaar neerwaarts gebeuren schildert: Mat. 21:33-46, de gelijkenis van de onrechtvaardige pachters.

Het voorbeeld is daarom zo leerzaam, omdat de Heiland in deze gelijkenis een profetische gelijkenis uit het Oude Testament doortrekt: Jes. 5:1-7.

Zeker is het jodendom vertrouwd met het begrip 'geschiedenis' en 'eschatologie', maar dat de geschiedenis van God met Israël in een slop voert, dat de wet om de overtredingen te doen blijken erbij gesteld is (Gal. 3:19) en dat de Schrift het alles onder de zonde bestoten heeft (Gal. 3:22) en dat het Oude Testament er zelf (bijvoorbeeld in Ezech. 36) notie van heeft dat de geschiedenis van het verbond van God met Israël door een absoluut nulpunt heen moet en heen geperst wordt, dat nog dieper ligt dan de ballingschap, kortom dat het Oude Testament de geschiedenis van een écheq vertelt (denk aan Nehemia's teleurstelling na het herbegin van na de ballingschap!), - nee, dat besef is in de joodse schriftuitleg niet aanwezig. Het Nieuwe Testament heeft meer oog voor de historische dyna-

miek en dramatiek van het Oude Testament dan het jodendom. Dat is ook niet zo verwonderlijk. Het christendom hanteert voor de uitleg van het Oude Testament een historische gebeurtenis: de komst van Jezus Christus in de wereld. Het jodendom hanteert voor de uitleg van Tenach een systeem: het monisme. Daardoor met name heeft het christendom meer affiniteit met het Oude Testament als boek van de heilsgeschiedenis dan het jodendom.

(maart 1987)